

JIRÍ TOMEŠ

SPECIFICKÁ NEZAMĚSTNANOST V ČESKÉ REPUBLICE V REGIONÁLNÍM SROVNÁNÍ

J. T o m e š : *Specific Unemployment in the Czech Republic in Regional Comparison.* – Geografie-Sborník ČGS, 101, 4, pp. 278 – 295 (1996). – The paper examines the unemployment rate in the Czech Republic – a remarkable aspect of general transformation in the Czech Republic. From the structural standpoint, the unemployment remains very low. Using the method of regional comparison the author shows regional disparities and changing patterns of male and female unemployment, unemployment of young people (under 25), long-term unemployment and unemployment by educational level.

KEY WORDS: unemployment – gender – age – educational level – regional disparities – Czech Republic.

Autor děkuje GA UK Praha za finanční podporu grantu č. 226/96, v jehož rámci byl tento příspěvek zpracován.

Úvod

Fenoménu neobvykle nízké míry nezaměstnanosti v České republice byla v uplynulých letech věnována zasloužená pozornost širokých odborných kruhů. Byla publikována řada studií, v jejichž rámci autoři (Holub 1994, Možný 1994, Švejnar 1994, Vodička, Weigl, Janáček 1994, Hájek a kol. 1995) vysvětlovali výjimečnou situaci na českém trhu práce zejména kombinací ekonomických, sociálních a politických faktorů, přičemž geografické (regionální) aspekty byly spíše na okraji jejich zájmu. Relativně málo je geografických prací, přesněji řečeno prací geografů, na toto atraktivní téma. Za zmínku stojí dvě studie (Tomeš 1996, Viturka 1995) věnované aspektům regionální diferenciace obecné míry nezaměstnanosti. Problematika nezaměstnanosti je – a to i v regionálním pohledu – zatím spíše doménou sociologů a ekonomů (Mareš 1994, Rabušic, Mareš 1994, Sirovátka, Rezníček 1996). Do jisté míry lze absenci geografických studií nezaměstnanosti a jejích regionálních rozdílů založených na tradiční statistické analýze zdůvodnit. Při celkově velmi nízké obecné míře nezaměstnanosti na jedné straně a relativně významných regionálních diferencích (zejména na úrovni okresů) na straně druhé je vypovídací schopnost statistických ukazatelů omezená, zvláště to platí pro Čechy (Mareš, Rabušic 1995). Vysvětlení rozdílů, resp. regionální variability na úrovni okresů není ani s pomocí celé řady faktorů (jako např. míra urbanizace, zaměstnanost v zemědělství, hospodářská, resp. průmyslová struktura, stupeň privatizace, podnikatelská aktivita, zahraniční investice, turistický ruch apod.) příliš uspokojivé. Prakticky s žádným faktorem nevykazuje míra nezaměstnanosti silnou korelaci. Nalezení statistické závislosti v podmínkách, kdy míru nezaměstnanosti na úrovni okresů ovlivňují často potíže jediného většího podniku, kdy krach jedné nebo několika málo firem způsobuje výraz-

né posuny okresu v pořadí, je téměř nemožné. Přesto lze základní souvislosti regionální diferenciace nezaměstnanosti, hospodářské transformace a jejích specifík, zejména v kontextu historického vývoje (dědictví) a široce chápané geografické, resp. geoeconomické polohy postihnout a poměrně dobře interpretovat (Tomeš 1996). Existující významné regionální disparity míry nezaměstnanosti lze pak vysvětlit spíše empiricky na základě kombinace působení více faktorů.

Za tohoto stavu – tedy velmi nízké obecné míry nezaměstnanosti – je také překvapivé, jak málo pozornosti je v odborné literatuře věnováno struktuře nezaměstnaných, která skýtá výraznější regionální difference a odhaluje některé skutečné problémy, případně strukturální nezaměstnanosti na regionální bázi. Na téma regionálních aspektů nezaměstnanosti specifických skupin obyvatelstva neexistuje v české odborné literatuře dosud jediná rozsáhlejší práce. Určitou výjimku představují opět práce sociologů (Rabušic, Mareš 1994). Některé studie se zabývají vybranou skupinou nezaměstnaných, resp. jedním aspektem nezaměstnanosti (Kalinová 1995, Mareš, Rabušic 1995, Sirovátka, Rezníček 1996). Tento článek se proto soustřeďuje právě na tuto oblast, tj. studuje stav a vývoj nezaměstnanosti podle pohlaví, věku (zejména mladí do 25 let), délky, resp. dlouhodobé nezaměstnanosti a dosaženého vzdělání nezaměstnaných. Sledování prvních tří charakteristik nezaměstnanosti také odpovídá praxi používané v rámci hospodářské a regionální politiky v zemích Evropské unie. Doplnkově se práce zabývá i dalšími skupinami nezaměstnaných (dělníci, invalidé, Romové).

Metodické poznámky

Studie je založena nejen na srovnávání a interpretaci regionálních rozdílů (na úrovni bývalých krajů i okresů), ale také na komparaci dvou metodicky rozdílných přístupů statistického sledování nezaměstnanosti, které samo o sobě přináší zajímavé poznatky.

První soubor dat reprezentují údaje poskytované Ministerstvem práce a sociálních věcí ČR na základě evidence okresních úřadů práce, které registrují uchazeče o zaměstnání, resp. uchazeče o podporu v nezaměstnanosti, a to v patřičné struktuře. Tyto údaje slouží především uvnitř resortu při realizaci aktivní politiky zaměstnanosti.

Stále více jsou však využívána a publikována data pocházející z výsledků Výběrového šetření pracovních sil (dále VŠPS), v jejichž rámci se zjišťují nezaměstnaní na základě mezinárodní definice (ILO). Ta za nezaměstnané považuje všechny osoby 15leté a starší, které ve sledovaném období souběžně splňovaly tři následující podmínky: a) v referenčním období byly bez práce a nebyly sebezaměstnané; b) aktivně práci hledaly; c) byly během 14 dní připraveny k nástupu do práce.

Je zřejmé a empiricky potvrzené, že počty takto zjištěných nezaměstnaných jsou téměř vždy vyšší než v případě oficiálně registrovaných uchazečů o práci. Ve skutečnosti budou počty nezaměstnaných ještě vyšší o tu část obyvatel v produktivním věku, která nejeví o práci zájem a která si prostředky obživy zajišťuje vesměs mimo obvyklou legální aktivitu.

Všechna zde i jinde publikovaná data o míře nezaměstnanosti na úrovni okresů jsou tedy zatížena metodickou chybou, když v čitateli jsou používány počty nezaměstnaných, které jsou registrovány úřady práce, a ve jmenovateli počty ekonomicky aktivních podle výběrového šetření pracovních sil. Tato da-

ta jsou pochopitelně zatížena také chybou vyplývající z podstaty výběrového šetření, tedy z rozsahu sledovaného vzorku ekonomicky aktivní populace (7).

Protože ekonomicky aktivní obyvatelstvo v potřebné struktuře se na úrovni okresů sleduje pouze v rámci sčítání a vzhledem k tomu, že v období 1991-95 prodělala zaměstnanost i její struktura v České republice značné změny, byly počty ekonomicky aktivních obyvatel odhadnuty – extrapolovány – na základě údajů ze sčítání 3. 3. 1991 (údaje za okresy) a VŠPS (údaje za bývalé kraje). Pouze v případě údajů za první čtvrtletí roku 1992 (první údaje o nezaměstnaných za okresy v potřebné struktuře byly k dispozici k datu 30. 3. 1992) jsou specifické míry nezaměstnanosti počítány na bázi výsledků sčítání k 3. 3. 1991. Výběrová šetření pracovních sil byla totiž zahájena až v roce 1993.

Jen pro ilustraci byly na základě údajů VŠPS za kraje odhadnuty také počty nezaměstnaných za okresy, ale pouze v třídění na muže a ženy. V případě odhadu zastoupení dalších specifických skupin by chyby vypočtené specifické míry nezaměstnanosti byly již příliš vysoké (několik procentních bodů).

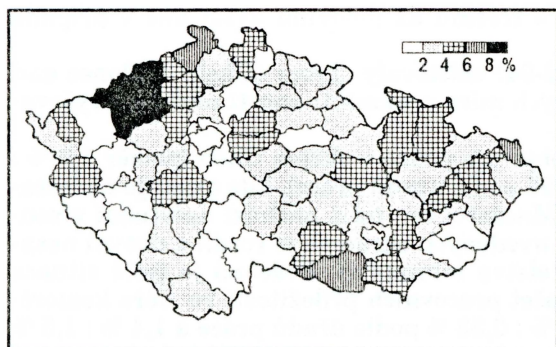
Nástin regionálních diferencí obecné míry nezaměstnanosti

Regionální obraz nezaměstnanosti, jehož základní kontury se vytvořily během období vzniku nezaměstnanosti (1991), doznal zejména v uplynulých dvou letech některých změn, i když úroveň regionální variability (měřená podle okresů) se prakticky nezměnila.

Charakteristický růst míry nezaměstnanosti směrem od západu, resp. jihozápadu k východu, resp. severovýchodu, tedy od hranic s Bavorskem (hospodářsky nejrozvinutější region Německa) k hranicím Slovenska a Polska, byl narušen nárůstem nezaměstnanosti v pánevích okresech severních Čech. Vliv geografické polohy, resp. exponovanosti (nejen vůči Bavorsku, ale i vysoce atraktivní Praze) zůstává stále významný a působí v širším (komplexnějším) geopolitickém a geoeconomickém kontextu.

Obecným rysem, charakterizujícím protiklad oblastí s relativně vysokou mírou nezaměstnanosti na jedné straně a zanedbatelnou mírou nezaměstnanosti na straně druhé, je míra deformace původní historické „přirozené“ diverzifikované hospodářské základny a případně i struktury obyvatelstva (Tomeš 1996). Okresy a regiony zatížené komunistickým dědictvím předimenzovaného těžkého průmyslu a koncentrací nepůvodní (méně kvalitní, flexibilní) populace vykazují nejvyšší míru nezaměstnanosti. Na druhé straně oblasti s tradiční diverzifikovanou ekonomikou (tolik nepostižené socialistickou industrializací), s dobrými předpoklady pro rozvoj služeb, zejména na bázi cestovního ruchu, s etnicky či kulturně homogennějším a vzdělanějším obyvatelstvem mají vesměs velice nízkou míru nezaměstnanosti (viz východní a jižní Čechy).

Od konce roku 1995 první příčky podle míry nezaměstnanosti obsazují dva severočeské okresy Most a Louny a na jaře roku 1996 poprvé podle údajů úřadů práce míra nezaměstnanosti celého regionu bývalého Severočeského kraje převýšila úroveň nezaměstnanosti na severní Moravě (v březnu činil poměr 5,2 % : 5,1 %, podle VŠPS však byl již 7 % : 4,1 %). Na úrovni zmíněných okresů (míra nezaměstnanosti podle úřadů práce kolem 7 %) se v zimních měsících pohyboval pouze nově vzniklý periferní okres Jeseník (v březnu 7,4 %) a dlouhodobě Karviná (6,8 %). Celkem 10 okresů mělo koncem roku 1995 míru nezaměstnanosti vyšší než 5 %.

Obr. 1 – Obecná míra nezaměstnanosti. Odhad na základě Výběrového šetření pracovních sil (k 31. 12. 1995).

Počet okresů se zanedbatelnou mírou nezaměstnanosti (méně než 2 %) je však výrazně vyšší – v prosinci 1995 24, v březnu 1996 22 okresů. Nedostatek pracovních sil (spíše se jedná o přezaměstnanost), který můžeme pro zjednodušení ztotožnit s mírou nezaměstnanosti 1 % a méně, vykazovalo v průběhu minulého roku 7 – 10 okresů. Budeme-li se opírat o data na bázi VŠPS, podle kterých je reálná míra nezaměstnanosti v některých regionech až o 40 % vyšší, pak bude

počet okresů v obou skupinách srovnatelný (po 15). V okrese Most skutečná míra nezaměstnanosti přesahuje 10 % a v dalších 3 až 4 okresech 8 %.

Význam polohy ve spojitosti s dědictvím socialistické industrializace lze dokumentovat také na výskytu uvedených okresů. Zatímco v Čechách se počet okresů s mírou nezaměstnanosti 2 % a méně pohybuje kolem 20, na Moravě jsou takové okresy pouze 4 (všechny na jižní Moravě). Okresy s mírou nezaměstnanosti nižší než 1 % se vyskytují jenom v Čechách. Hodnoty míry nezaměstnanosti severočeského regionu přitom snižuje okres Jablonec nad Nisou mírou nezaměstnanosti kolem 1 % a do jisté míry také Liberec a Česká Lípa, které de facto tvoří zvláštní region. Dlouhodobě relativně vysoká regionální variabilita (v období vrcholu nezaměstnanosti na přelomu let 1991 a 1992 činila směrodatná odchylka 1,8 – 1,9 bodu, variační koeficient necelých 50 %) je statisticky způsobena existencí dvou poměrně početných skupin okresů (kolem 15) na obou stranách variačního rozpětí.

Nezaměstnanost podle pohlaví

Jako ve většině zemí Evropy jsou i v České republice nezaměstnaností více postiženy ženy. Dlouhodobě tvoří kolem 60 % všech nezaměstnaných, ale jejich míra nezaměstnanosti (vzhledem k nižší míře ekonomické aktivity) je výrazně vyšší než u mužů. Koncem roku 1995, resp. na začátku roku 1996 byl poměr míry nezaměstnanosti mužů a žen 3,0 : 3,9 % (podle VŠPS) a 2,3 : 3,6 % (podle úřadů práce). Jen do určité míry je vyšší úroveň nezaměstnanosti žen způsobena tím, že část žen (dříve v domácnosti) si v důsledku zhoršení ekonomické situace rodin začala hledat zaměstnání (3), vysoká míra jejich zaměstnanosti z období minulého režimu se totiž snižuje.

Charakteristický je malý rozdíl mezi úrovní nezaměstnanosti žen a mužů v oblastech vyšší koncentrace tzv. ženských odvětví (průmysl textilní, obuvní, sklářský) a služeb. Do značné míry tento stav odpovídá zkušenostem z Evropy. Země, ve kterých je míra nezaměstnanosti žen nižší než v případě mužů (Skandinávie, Velká Británie), charakterizuje vysoký podíl pracujících ve službách a problémy ve sféře těžkých odvětví, zaměstnávajících převážně muže. A naopak, v zemích, které vykazují významně vyšší zaměstnanost v průmyslu a zároveň relativně nízkou míru nezaměstnanosti (Rakousko, Švýcarsko, staré spolkové země) je míra nezaměstnanosti žen –

podobně jako u nás – přibližně o třetinu až polovinu vyšší než v případě mužů.

Ještě před několika roky (1992-94) existovaly okresy (Cheb, Jablonec nad Nisou, Prostějov, Opava), ve kterých míra nezaměstnanosti mužů převyšovala úroveň nezaměstnanosti žen.

V současnosti se tato situace objevuje pouze v okrese Cheb (poměr 1,9 % : 1,7 % na přelomu roku 1995 a 1996 podle úřadů práce), kde existuje nedostatek některých ženských profesí. Množství žen totiž nachází uplatnění v sousedním Německu. Ve zbývajících uvedených okresech je rozdíl v úrovni nezaměstnanosti obou skupin obyvatelstva minimální. Podobná je ještě situace v Praze, koncentrující největší počet pracovních příležitostí ve sféře komerčních i nekomerčních služeb (0,27 % : 0,33 % podle úřadů práce a 1,4 % : 1,5 % podle VŠPS).

Naopak největší difference v úrovni nezaměstnanosti mužů a žen najdeme ve středních Čechách: v okrese Kolín 2,0 % : 5,6 %, Rakovník 1,6 : 4,2 %, Mladá Boleslav 0,7 : 1,9 %, Benešov 0,9 : 2,4 % a Kladno 3,2 % : 6,4 % (vše k 31. 12. 1995). Vůbec největší rozdíl se vyskytuje dlouhodobě – ovšem při zanedbatelné míře nezaměstnanosti – v okrese Praha-východ (0,2 % : 1,1%). V těchto okresech tedy na jednoho nezaměstnaného muže připadají vesměs 2 až 3 nezaměstnané ženy. Tato disproporce je způsobena velkou nabídkou pracovních příležitostí v Praze a rozsáhlou dojížděnkou, které využívají především muži z okresů v zázemí hlavního města. Ženy jsou v tomto ohledu limitovány zejména péčí o děti.

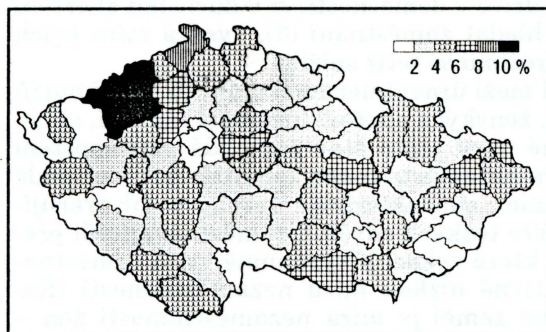
Tyto údaje stejně jako srovnání nezaměstnanosti v okresech Chomutov (4,9 : 8,2 %, Louny (5,7 : 8,7 %), Teplice (4,9 : 8,3 %), Karviná (5,2 : 8,4 %) aj. vyvracejí tradovanou představu, že v nejprůmyslovějších regionech s vysokou koncentrací těžkých „mužských“ odvětví je vysoká nezaměstnanost způsobena především propouštěním mužů. Vzhledem k přetrvávající mzdové diferenciaci, která je založena strukturálně (odvětví, profese) i hierarchicky (funkce, postavení) a tradici vnímání muže jako živitele rodiny, nuceně opouštějí zaměstnání jako první ženy, nejčastěji pak pracovnice obslužných provozů.

Vysokou míru nezaměstnanosti žen najdeme vedle zmíněných okresů ještě v okresech Most 8,6 % (během roku 1996 již překročila 9 %), Znojmo 7,3 %, Bruntál 7,1 %, Nový Jičín 7,0 % a Děčín 6,9 % (vše podle úřadů práce).

Dlouhodobě nižší regionální variabilita míry nezaměstnanosti žen při její vyšší úrovni svědčí o tom, že ženy jsou postihovány nezaměstnaností plošněji, resp. přednostně. V období nejvyšší nezaměstnanosti (1991-92) byla standardní odchylka míry nezaměstnanosti žen jen o málo vyšší než v případě mužů (1,8 : 1,7 bodu), ale variační koeficient byl v poměru 38 % : 51 %. V současnosti činí analogické údaje 2,0 : 1,4, resp. 55 % : 61 %, a dokumentují, že

diferenční proces pokračuje, ve stále větší míře se dotýká žen, a že regionální difference jsou podmíněně komplexnější.

Vyšší nezaměstnanost mužů lze tedy v kontextu České republiky a transformujících se zemích vůbec považovat za pro-

Obr. 2 – Míra nezaměstnanosti žen. Odhad na základě Výběrového šetření pracovních sil (k 31. 12. 1995).

jev hlubších strukturálních změn postihujících zvláště odvětví těžkého průmyslu a těžby surovin.

Ze srovnání údajů VŠPS a úřadů práce vyplývá, že reálná míra nezaměstnanosti na úrovni republiky je v případě mužů vyšší asi o 30 %, v případě žen jen o necelých 10 %. Situace v jednotlivých regionech se však i v tomto ohledu značně liší a odráží nejen vyšší mobilitu mužů, ale také rozdílnou nabídku pracovních příležitostí, resp. alternativních možností obživy. Nepočítáme-li Prahu (v případě mužů je skutečná míra nezaměstnanosti 5x vyšší – viz výše), pak se největší rozdíl vyskytuje ve středních a severních Čechách, kde reálná míra nezaměstnanosti převyšuje úřední o 25, resp. 40 %. Na jižní Moravě jsou však obě míry již srovnatelné a na severní Moravě uvádějí výběrová šetření od jara 1995 nižší počty nezaměstnaných než úřady práce. Zmíněný rozdíl (vyšší počty registrovaných na úřadech práce severní Moravy) jde především na vrub žen. Vzhledem k rozsahu (reprezentativnosti) vzorku na úrovni kraje lze o důvodech tohoto stavu jen spekulovat. Vysvětlení by mohl poskytnout eventuelně rozdílný přístup v rámci šetření, kdy např. v severních Čechách jsou všichni registrovaní uchazeči považováni ve smyslu definice ILO za osoby aktivně hledající zaměstnání, ale na severní Moravě nikoli. Neustále se totiž zvětšuje skupina registrovaných nezaměstnaných, kteří uvádějí, že v referenčním období 4 týdnů práci nehledali (7). V každém případě však nejvyšší nezaměstnanost žen zaznamenáváme v pánevních okresech severních Čech (Most, Louny, Teplice a Chomutov), kde jejich míra nezaměstnanosti překračuje 10 %.

Nezaměstnanost podle věku

Protože struktura ekonomicky aktivního obyvatelstva podle věku je k dispozici pouze k datu sčítání 3. 3. 1991 a výběrová šetření pracovních sil tyto údaje poskytují jen na úrovni bývalých krajů, lze míru nezaměstnanosti mladých lidí a jednotlivých věkových skupin ekonomicky aktivních obyvatel na úrovni okresů jen odhadovat (viz výše).

Odhady ekonomicky aktivních obyvatel podle věku, resp. pro věkové skupiny 15 – 19, 20 – 24 (resp. 15 – 24 let) vycházely ze změn, které zachycují čtvrtletní výběrová šetření pracovních sil a týkaly se zimního období let 1993, 1994 a 1995. Dochází tak pochopitelně ke zvětšení předpokládané chyby (Matoušková, Mejstřík, Makalouš 1994), která v případě míry nezaměstnanosti uvedených věkových skupin bude převyšovat 2% body. Vzhledem k tomu, že také regionální difference jsou výrazně větší, neztrácejí ani odhadované údaje příliš na hodnověrnosti.

Již prvotní srovnání míry nezaměstnanosti podle věkových skupin ekonomicky aktivní populace ukazuje, že nezaměstnaností nejpostiženější skupinou obyvatel jsou nejmladší osoby na trhu práce ve věku 15-19 let, které představují vesměs čerství absolventi škol, zejména učilišť a základních škol. Míra nezaměstnanosti této věkové skupiny se pohybuje v posledních dvou letech kolem 10 % (podle výběrového šetření pracovních sil v průměru o 2 – 3% body více). V některých okresech však překračuje 20 % a představuje tak – vzhledem k počtu nezaměstnaných – nejzávažnější problém na českém trhu práce.

Důvody vyšší nezaměstnanosti nejmladší věkové skupiny ekonomicky aktivních obyvatel a mladých lidí vůbec jsou zřejmé: jedná se o osoby bez praxe či s minimální praxí, většinu chlapců čeká základní vojenská služba, velké množství dívek mateřství a péče o rodinu (3), určitá část mladých lidí si chce

v tomto období „užívat“, případně působí mimo sféru tradiční ekonomické aktivity.

Regionální rozdíly v míře nezaměstnanosti mladých lidí jsou značné, a vzhledem k tomu, že se mladí lidé ve věku do 25 let na její celkové úrovni podílejí významným dílem (téměř 30 %), kopírují obraz celkové úrovně nezaměstnanosti. Jestliže v nedávné minulosti (1993-94) nejvyšší úroveň nezaměstnanosti mladých lidí vykazovaly okresy severní Moravy, pak v současnosti jsou jí více postiženy severní Čechy.

Největší problémy se v letech 1992-94 týkaly okresů, jejichž velké a změněnou ekonomickou situací postižené podniky stále ještě produkovaly vysoké počty učňů. V první fázi se jednalo zejména o okres Šumperk (v období 1991-92 zde míra nezaměstnanosti 15 – 19letých přechodně dosahovala 50 %) a Bruntál. Vzápětí byl v důsledku koincidence potíží několika významných podniků (Tatra Kopřivnice, Vagonka Studénka, Plastimat Odry, Romo Fulnek) postižen vysokou nezaměstnaností (zejména chlapců) na delší období okres Nový Jičín. V roce 1993 bylo v jeho rámci podle úřadů práce 38 % (vezmeme-li v úvahu údaje z VŠPS za regiony, tak spíše 50 %) chlapců ve věku do 20 let nezaměstnaných. V okrese Karviná, který byl nejvíce postižen útlumem těžby uhlí v OKD vykazovaly vyšší míru nezaměstnanosti poněkud překvapivě dívky (kolem 30 %) než chlapci (28 %). Úrovně zmíněných okresů dosahoval v tomto období již jen komplexněji handicapovaný okres Louny (míra nezaměstnanosti 15 – 19letých 25 – 30 %). Až v roce 1994 se do špičky dostal okres Teplice (22 – 23 %).

Zajímavé skutečnosti odhalí srovnání nezaměstnanosti nejmladší věkové skupiny podle výsledků VŠPS a statistiky uchazečů o zaměstnání, resp. příspěvek v nezaměstnanosti registrovaných na úřadech práce. Největší rozdíl se v tomto ohledu vyskytuje v Praze: podle VŠPS se začátkem roku 1996 pohybovala míra nezaměstnanosti skupiny 15 – 19 let kolem 6 % (v roce 1994 ještě činila 8 – 10 %), ale podle statistiky úřadu práce byla jen 1 %. Výmluvná je také podstatně vyšší míra nezaměstnanosti v případě chlapců. Koncem roku 1995 činil v Praze poměr míry nezaměstnanosti chlapců a dívek 8 % (VŠPS) : 2,9 % (úřady práce), v Západních Čechách (8,5 % : 5,6 %). V roce 1994 dosahoval v Praze tento poměr dokonce 12 – 13 % : 3 – 3,5 %. Je zřejmé, že v podmínkách umělého či skutečného nedostatku pracovních sil a široké palety volných míst (včetně příležitostných), mladí lidé – často podporovaní rodiči – nepociťují nutnost hledat stále zaměstnání prostřednictvím úřadů práce, ale v šetření se deklarují jako nezaměstnaní.

V Praze a západních Čechách – ekonomicky a polohově (turisticky) neatraktivnějších regionech země – je tedy docilováno největší difference mezi údaji VŠPS a úřadů práce jak v případě obecné míry nezaměstnanosti, tak především v případě skupiny mladých lidí (do 20 let věku). Tyto oblasti jsou charakterizovány vůbec největší nabídkou pracovních příležitostí, resp. volných pracovních míst a pestrrou škálou možností obživy v šedé ekonomice.

V posledním období (1995–96) je nejhorší situace v severních Čechách, kde míra nezaměstnanosti věkové skupiny 15 – 19 let přesahuje podle VŠPS v průměru 30 % (podle úřadů práce však jen 17 %) a v případě mladých lidí do 25 let více než 13 % (8 %). Na severní Moravě se analogická čísla pohybují kolem 18 – 19 % (15 – 19 let) a 9 % (15 – 24 let).

Vycházíme-li z předpokladu, že reálná míra nezaměstnanosti (podle VŠPS) byla koncem roku 1995 v případě skupiny do 20 let v severních Čechách téměř 2x vyšší než podle údajů úřadu práce, pak v okresech Most a Teplice je asi polovina nejmladších účastníků trhu práce bez zaměstnání (podle úřadů

Tab. 1 – Srovnání míry nezaměstnanosti mladých lidí podle VŠPS a úřadů práce (31. 12. 1995, resp. zima 1995-96)

Region	MNEZ C 15-19 let ÚP VŠPS		MNEZ M 15-19 let ÚP VŠPS		MNEZ Ž 15-19 let ÚP VŠPS		MNEZ C 15-24 let ÚP VŠPS		MNEZ M 15-24 let ÚP VŠPS		MNEZ Ž 15-24 let ÚP VŠPS	
Praha	1,3	5,8	1,1	8,1	1,4	2,9	0,5	3,2	0,4	3,0	0,5	3,5
Střední Čechy	7,0	7,9	5,4	6,8	9,3	9,5	4,1	4,6	3,0	3,9	5,5	5,3
Jižní Čechy	6,8	6,8	6,4	4,5	7,3	10,8	3,4	3,2	2,9	2,8	3,8	4,1
Západní Čechy	5,1	6,9	4,8	8,5	5,6	5,6	3,1	4,2	2,9	4,5	3,3	4,3
Severní Čechy	17,1	32,3	17,9	35,4	16,4	28,7	8,2	13,0	7,8	13,3	8,7	12,3
Východní Čechy	6,9	5,6	5,7	5,4	8,2	5,1	3,7	3,5	3,1	3,8	4,4	2,9
Jižní Morava	9,7	10,1	9,6	10,5	9,8	9,7	4,7	6,3	4,3	7,1	5,1	5,5
Severní Morava	17,5	18,7	17,7	13,5	17,3	24,6	7,7	8,9	7,5	8,6	8,0	9,3
ČR	9,8	12,4	9,3	11,6	10,5	13,2	4,9	6,3	4,5	6,4	5,4	6,2

MNEZ C – míra nezaměstnanosti celkem, M – muži, Ž – ženy, ÚP – úřad práce.

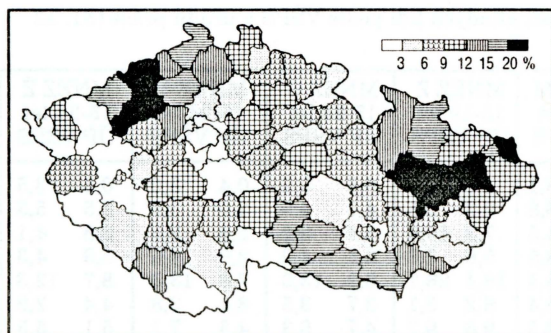
Pozn.: Nesrovnalosti údajů za VŠPS (viz východní Čechy) mohou signalizovat jeho nedostatky (může jít i o vliv zaokrouhlování). V případě žen a dívek ve východních Čechách, kde míra nezaměstnanosti podle VŠPS je nižší než podle úřadů práce, lze také uvažovat, zda se jedná o chybu šetření nebo o úmysl, kdy se ženy v rámci šetření nedeklarují jako nezaměstnané a přitom jsou registrovány na úřadech práce.

práce činila koncem roku 1995 míra nezaměstnanosti věkové skupiny 15 – 19 let v těchto okresech kolem 28 %, resp. 24 %). Na severní Moravě, kde poměr krajských průměrů činil jen 18,5 – 19 % (podle VŠPS) : 17,5 % (úřady práce), jsou nejpostiženějšími okresy Karviná a Nový Jičín (26 – 27 % míra nezaměstnanosti podle úřadů práce; reálná se tedy pohybuje kolem 30 %). Opět lze konstatovat, že polohově exponovanější severní Čechy skýtají lepší možnosti rozmanité (alternativní) obživy, případně vyjíždky za prací, než periferní severní Morava.

Severní Čechy jsou také jediným regionem, ve kterém absolutní počty nezaměstnaných ve věku 15 – 19 let převyšují počty nezaměstnaných ve věku 20 – 24 let.

Zajímavé je také srovnání míry nezaměstnanosti chlapců a dívek na severní Moravě a na severu Čech, kde opět vystupuje do popředí fenomén lepší polohy a etnické skladby (jde zejména o Romy). V severních Čechách totiž vyšší míru nezaměstnanosti vykazují „bezstarostnější a v alternativních až ilegálních aktivitách podnikavější“ chlapci než dívky, zatímco na severní Moravě je úroveň míry nezaměstnanosti dívek podle VŠPS téměř 2x vyšší než v případě chlapců. V okrese Most se oficiální míra nezaměstnanosti chlapců pohybuje kolem jedné třetiny (v případě dívek je nejvyšší v Teplicích – kolem 24 %), na severní Moravě vykazuje 30% míru nezaměstnanosti (podle úřadu práce) okres Karviná (chlapci) a Nový Jičín (dívky). Nezaměstnanost mladých i celková nezaměstnanost se v regionech, které neskytají širší a rozmanitější možnosti podnikatelských i jiných aktivit, vyvíjí podle obvyklejšího sociálního vzorce či modelu – vyšší výdělky mužů vedou k vyšší nezaměstnanosti žen.

Vzhledem k uvedeným skutečnostem a poznatkům o vzdělanostní struktuře (viz dále), lze předpokládat, že v pánevních okresech severních Čech jedna polovina až třetina čerstvých absolventů učňovských oborů a základních škol byla ve sledovaném období ve stavu nezaměstnaných. Tato skutečnost může v případě dlouhodobé reprodukce situace vést k intenzifikaci sociálně patologického chování postižených skupin mladých lidí a pravděpodobně k větším

Obr. 3 – Míra nezaměstnanosti ekonomicky aktivního obyvatelstva věkové skupiny 15 – 19 let (podle úřadů práce k 31. 12. 1995).

vyvolaným nákladům na řešení jeho negativních důsledků.

Signifikantní jsou v tomto ohledu také minimální rozdíly v počtu nezaměstnaných podle VŠPS a úřadů práce v jižních Čechách s tradičně nejnižší intenzitou sociálně patologických jevů. Ve východních Čechách je dokonce míra nezaměstnanosti 15 – 19letých podle VŠPS nižší než podle údajů úřadu práce, což dokumentuje nejen zmíněnou podnikatelskou vitalitu a kulturní (vzdělanostní) vyspělost tohoto regionu, ale také in-

tenzivnější využívání služeb úřadů práce i podpory v nezaměstnanosti (může však také jít o chybu šetření).

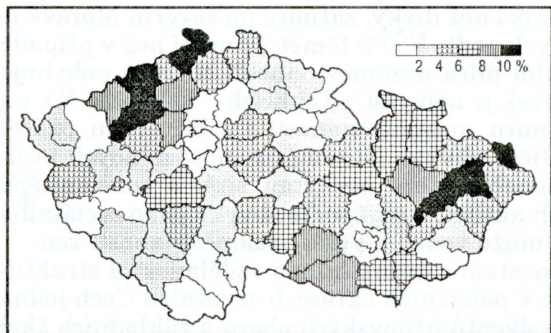
Pokud budeme hodnotit míru nezaměstnanosti mladých podle západních standardů, tedy ve věkové skupině do 25 let, což je metodicky správnější, neboť ve věku do 20 let většina mladých ještě není ekonomicky aktivní, pak dojde k výraznému poklesu její úrovně. Pouze v severních Čechách převyšuje míra nezaměstnanosti této věkové skupiny 10 % (13 % koncem roku 1995).

V rámci Evropy (mimo SNS) se nezaměstnanost mladých lidí do 25 let až donedávna pohybovala pod touto hranicí jen ve starých spolkových zemích Německa. V naprosté většině zemí Evropské unie však převyšuje 20 %, na jihu Evropy 30 i 40 %. Na severní Moravě, která byla nezaměstnaností mladých postižena nejdříve a nejvíce, klesla míra nezaměstnanosti této skupiny koncem roku 1995 již pod 9 %. Ještě o rok dříve činila 11 % a na přelomu roku 1991 a 1992 se pohybovala kolem 15 %. V okrese Šumperk dosahovala téměř 25 % (Kostelecký 1994).

Na úrovni okresů se nejvyšší reálná míra nezaměstnanosti vyskytuje v okresech Most (13,5 % podle úřadu práce a kolem 22 % na základě odhadu opírajícího se o skutečnost, že podle VŠPS byla v severních Čechách úroveň nezaměstnanosti této věkové skupiny v zimě 1995-96 téměř o 60 % vyšší než podle údajů Ministerstva práce a sociálních věcí ČR), Louny (11,5 %, resp. 18 – 19 %), Teplice (11 %, resp. 17 – 18 %), Nový Jičín a Karviná

(10 – 10,5 %, resp. 11 – 12 %). Evropsky nejnižších hodnot dosahuje nezaměstnanost mladých lidí v Praze, jižních a východních Čechách (3 – 3,5 %).

Statistika a problematika nezaměstnaných mladých lidí úzce souvisí s vývojem situace čerstvých absolventů škol (jedná se o nezaměstnané, kteří v minulých dvou letech absolvovali jakoukoli školu a přitom nebyli ještě zaměstnáni) na trhu práce. V průměru tvoří ko-

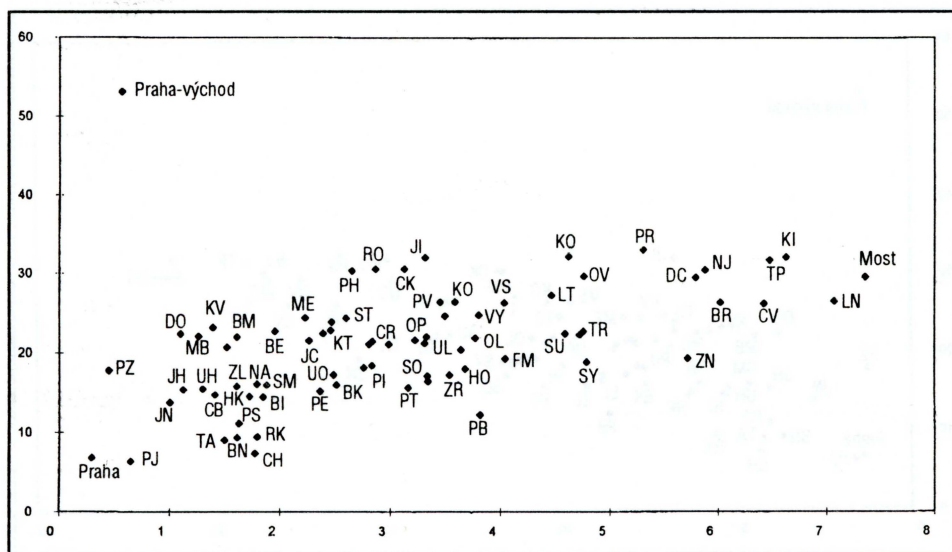
Obr. 4 – Míra nezaměstnanosti ekonomicky aktivního obyvatelstva věkové skupiny 15 – 24 let (podle úřadů práce k 31. 12. 1995).

lem 15 % všech nezaměstnaných. Regionální rozdíly nejsou příliš významné: rozpětí 5,5 % (Louny) až 22 % (Hodonín) a nenaznačují prakticky žádné zájímavé konsekvence.

Zejména v tisku se někdy setkáváme s tvrzením, že silně ohroženou skupinu představují také pracující starší 50 let, resp. v období před odchodem do důchodu. V případě České republiky to rozhodně neplatí. Míra nezaměstnanosti ekonomicky aktivních obyvatel ve věku 50 – 59 je nižší než průměrná míra nezaměstnanosti, přičemž ve skupině 55 – 59 je nižší (1,9 % podle úřadů práce a 2,3 % podle VŠPS), než ve skupině 50 – 54 let (2,6 %, resp. 2,0 %). Regionální rozdíly nejsou příliš významné. Nejvyšších hodnot podle úřadů práce dosahovala koncem roku 1995 míra nezaměstnanosti uvedených skupin v zemědělských okresech: Znojmo (téměř 7 %), Třebíč, Bruntál (kolem 6 %), Louny a Břeclav (5 – 6 %). VŠPS, jehož výsledky budou však na této úrovni členění zatíženy větší chybou, přece jen odhaluje v severních Čechách vyšší míru postižení skupiny 55 – 59 let (jedná se vesměs o muže), která vykazuje míru nezaměstnanosti kolem 8 %.

Dlouhodobá nezaměstnanost

Jedním z nejvýznamnějších ukazatelů nezaměstnanosti a její závažnosti je podíl dlouhodobě nezaměstnaných, tj. nezaměstnaných déle než jeden rok. I v tomto ohledu vykazuje Česká republika lepší parametry než většina západoevropských i transformujících se zemí, když podle statistiky úřadů práce až donedávna tato skupina nezaměstnaných tvořila 15 – 20 % a podle VŠPS kolem 30 % počtu nezaměstnaných. V jiných zemích Evropy se běžně pohybuje kolem 50 % (4). Podíl dlouhodobě nezaměstnaných se však podle obou zdrojů neustále zvyšuje a vzhledem k tomu, že se zvyšuje i podíl nezaměstnaných

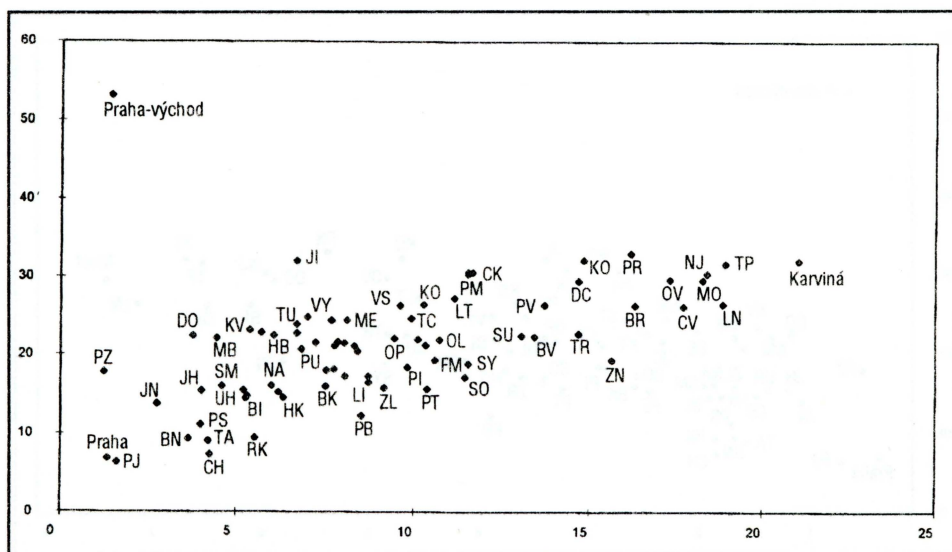
Obr. 5 – Dlouhodobá nezaměstnanost a míra nezaměstnanosti. Osa x – míra nezaměstnanosti celkem (podle úřadů práce, v %); osa y – podíl nezaměstnaných déle než jeden rok na celkovém počtu nezaměstnaných (v %).

déle než 2 roky (blíží se 20 %), změna tendence není pravděpodobná. Zkušeností zemí s vyspělou tržní ekonomikou a v současnosti i zemí s přechodovou ekonomikou dokazují, že existuje souvislost mezi obecnou mírou nezaměstnanosti a délkou jejího trvání: čím vyšší míra nezaměstnanosti, tím vyšší podíl dlouhodobě nezaměstnaných (4). Také v rámci České republiky lze tuto závislost vysledovat ($r = 0,456$ při 95% hladině spolehlivosti – viz obr. 5), i když rozdíly na úrovni regionů (bývalých krajů) ani okresů nejsou příliš významné. Pravidlem je, že okresy se zanedbatelnou mírou nezaměstnanosti mají také nízký podíl dlouhodobě nezaměstnaných.

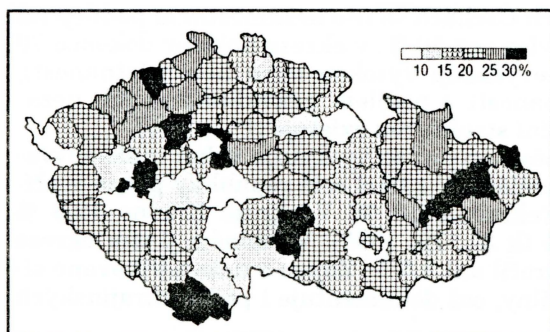
Trvalou výjimku představuje okres Praha-východ, kde dlouhodobě nezaměstnaní tvoří již více než 3 roky kolem 50 % všech nezaměstnaných. Jedná se vesměs o ženy (představují 95 % dlouhodobě nezaměstnaných) pečující o malé děti a zároveň částečně zdravotně či profesně handicapované, které nemohou dojíždět za prací do Prahy. Statisticky není tento extrém významný, jedná se asi o stovku obyvatel při míře nezaměstnanosti kolem 1 %.

Zajímavý kontrast poskytuje srovnání okresů Plzeň-město (30 % podle úřadu práce) a Plzeň-jih (6 %), kdy v případě západočeské metropole vysoký podíl dlouhodobě nezaměstnaných jde především na vrub již dříve propouštěných zaměstnanců Škody Plzeň (donedávna počtem zaměstnanců největší průmyslový podnik země, který již od začátku transformace vykazuje razantní snahu po restrukturalizaci a zefektivnění výroby).

Údaje o délce nezaměstnanosti podle věku a vzdělání nejsou k dispozici, ale z korelační analýzy je zřejmé, že dlouhodobou nezaměstnaností jsou více postiženi obyvatelé s nízkým vzděláním, resp. bez kvalifikace ($r = 0,506$, viz obr. 6), mladí ve věku 20 – 24 let (korelační koeficient pro skupinu ekonomicky aktivního obyvatelstva ve věkové skupině 15 – 24 let činí 0,473, ale pro skupinu 15 – 19 let 0,438) a ženy ($r = 0,475$, v případě mužů činí korelační koeficient 0,419).

Obr. 6 – Dlouhodobá nezaměstnanost a úroveň vzdělání. Osa x – míra nezaměstnanosti ekonomicky aktivního obyvatelstva se základním vzděláním a bez vzdělání (v %); osa y – podíl nezaměstnaných déle než jeden rok na celkovém počtu nezaměstnaných (v %).

Obr. 7 – Dlouhodobá nezaměstnanost – podíl osob nezaměstnaných déle než jeden rok na celkovém počtu nezaměstnaných (podle úřadů práce k 31. 12. 1995).

Také v případě dlouhodobé nezaměstnanosti jsou údaje pocházející z VŠPS podstatně vyšší a podle nich se podíl dlouhodobě nezaměstnaných na republikové úrovni pohybuje v současnosti kolem jedné třetiny. Je tedy opět asi o třetinu vyšší než podle statistiky úřadů práce. Regionální rozdíly jsou v tomto ohledu malé. Pouze střední Čechy na jedné straně (téměř 50 %, přičemž zejména v souvislosti s propouštěním z Poldi Kladno převýšil podíl mužů zastoupení dlouhodobě nezaměstnaných žen) a jižní

Morava na straně druhé (23 %) se významněji vzdalují průměru. V Praze pak podíl dlouhodobě nezaměstnaných ve skutečnosti přesáhl koncem roku 1995 25 % (podle úřadů práce jen necelých 7 %), když v předchozím období docházelo k velkým zvrátům v zastoupení dlouhodobě nezaměstnaných mužů a žen (při nízkých počtech nezaměstnaných nejsou takové změny nic neobvyklého).

Nezaměstnanost podle úrovně dosaženého vzdělání

Regionální obraz nezaměstnaných podle stupně dosaženého vzdělání vykresluje zcela pochopitelné souvislosti. Kalkulace přesné míry nezaměstnanosti všech vzdělanostních kategorií na úrovni okresů je problematická, ale i regionální difference podílu nekvalifikovaných pracovních sil (tj. nezaměstnaných se základním vzděláním a bez dokončeného základního vzdělání) poskytují relevantní informaci.

Tento obraz odráží hospodářskou a zejména sociální a etnickou strukturu okresů. Nejvyšší podíl nezaměstnaných se základním vzděláním a bez dokončeného základního vzdělání vykazují okresy se zvýšenou koncentrací nepůvodní populace (Sudety nově osídlené Romy, ale také Slováky aj.) a sociálně patologických jevů, případně okresy se zvýšenou fluktuací obyvatel. V okrese

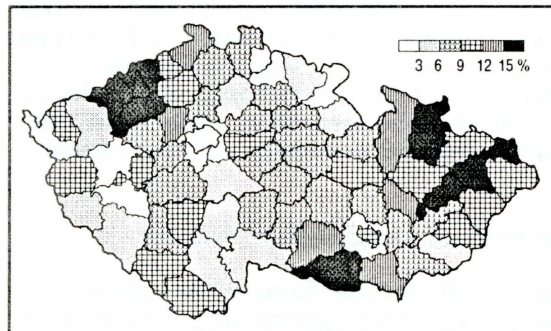
Tab. 2 – Vývoj dlouhodobé nezaměstnanosti podle VŠPS

Region	zima 1993-94			zima 1994-95			zima 1995-96		
	celkem	muži	ženy	celkem	muži	ženy	celkem	muži	ženy
Praha	9 %	11 %	7 %	18 %	7 %	32 %	26 %	25 %	27 %
střední Čechy	24 %	21 %	26 %	32 %	24 %	36 %	47 %	48 %	47 %
jižní Čechy	12 %	9 %	15 %	17 %	15 %	18 %	28 %	28 %	28 %
západní Čechy	21 %	15 %	25 %	25 %	28 %	23 %	24 %	28 %	21 %
severní Čechy	25 %	21 %	28 %	26 %	29 %	23 %	41 %	40 %	42 %
východní Čechy	13 %	15 %	11 %	31 %	34 %	28 %	29 %	30 %	29 %
jižní Morava	16 %	14 %	18 %	17 %	15 %	19 %	23 %	19 %	27 %
severní Morava	22 %	25 %	20 %	34 %	33 %	35 %	38 %	37 %	40 %
ČR	19 %	18 %	20 %	27 %	26 %	28 %	34 %	33 %	35 %

Český Krumlov a v celých severních Čechách se tito nezaměstnaní podílejí na celkovém počtu nezaměstnaných více než 50 %, v okrese Sokolov dokonce 70 %. I když dva uvedené okresy nevykazují vysokou míru nezaměstnanosti, souvislost mezi mírou nezaměstnanosti a podílem nekvalifikovaných nezaměstnaných, resp. jejich kvalifikační strukturou existuje ($r = 0,290$).

Pozoruhodné je, že mezi nezaměstnanými se vyskytuje velmi málo obyvatel bez ukončeného základního vzdělání. V rámci celé republiky pouze v případě dvou okresů jejich podíl překračuje 10 %: V okrese Kladno 12,5 % a v okrese Sokolov dokonce 29 % (k 31. 12. 1995). V žádném jiném okrese však již podíl této skupiny nepřekročil ani 3,5 %. Zájem o nekvalifikované síly na neatraktivní práci je stále silný, což dokumentuje i příliv ukrajinských dělníků.

V uvedených okresech a dalších převážně problémových oblastech s vysokou koncentrací odvětví těžkého průmyslu i vysokým podílem zemědělského obyvatelstva dosahuje podíl nezaměstnaných s učňovským vzděláním, základním vzděláním a bez dokončeného vzdělání kolem 80 %, v případě Sokolova dokonce více než 90 %.

Obr. 8 – Míra nezaměstnanosti ekonomicky aktivního obyvatelstva se základním vzděláním a bez vzdělání (podle úřadů práce k 31. 12. 1995).

Rozdíly v podílu nezaměstnaných se středoškolským vzděláním nejsou významné, lze pouze konstatovat mírné zvyšování jejich podílu na celkovém počtu nezaměstnaných s rostoucím regionálním významem města. Podobně je tomu i v případě vysokoškolsky vzdělaných obyvatel: vyšších hodnot dosahuje podíl nezaměstnaných s vysokoškolským vzděláním v Praze (10 %) a v Brně (7,5 %). Tato skutečnost je ovšem dána pouze vyšší koncentrací obyvatel této skupiny v obou městech. Přitom se jedná vesměs o nezaměstnané, kteří si prostřednictvím úřadů práce zjišťují možnosti dalších pracovních příležitostí.

Důležitějším ukazatelem je ovšem specifická míra nezaměstnanosti práce-schopných obyvatel podle stupně dosaženého vzdělání nezaměstnaných. Již z předchozího textu vyplývá, že nejvyšší míru nezaměstnanosti bude vykazovat skupina obyvatel s nejnižším, tedy základním vzděláním a bez dokončeného vzdělání (Širovátka 1996). Koncem roku 1995 bylo v České republice v rámci této skupiny bez práce více než 10 % obyvatel (VŠPS). Nejvíce jsou nezaměstnaností postiženi nekvalifikovaní obyvatelé severních Čech (18 % míra nezaměstnanosti), přičemž v některých pánevních okresech by měla míra nezaměstnanosti ekonomicky aktivních obyvatel, kteří mají pouze základní vzdělání (nebo jsou bez vzdělání), dosahovat 30 %. V okrese Sokolov jsou nezaměstnaní pravděpodobně téměř všichni obyvatelé bez dokončeného vzdělání (jedná se vesměs o Romy). Podobná situace je na Kladně.

V této souvislosti je nutné poukázat na rozporné údaje a problém, který v této oblasti přináší srovnání údajů z VŠPS a úřadů práce. Teoretický předpoklad potvrzovaný praxí, který říká, že počet nezaměstnaných podle VŠPS je vyšší než počet oficiálně registrovaných nezaměstnaných, v případě nezaměstnaných se základním vzděláním a bez vzdělání přestává platit. Na Mo-

rayě totiž úřady práce registrují více nezaměstnaných této kategorie než VŠPS.

Jestliže v Čechách s výjimkou západních je situace standardní a v severních Čechách poměr míry nezaměstnanosti nekvalifikovaných osob podle VŠPS a úřadů práce dosahuje 18 % : 13,5 %, pak na Moravě je tomu právě naopak: na jižní Moravě činil tento poměr koncem roku 1995 5,8 % : 9,3 %, na severní 12 % : 14,8 %. Tento regionální nesoulad příliš nepodporuje možné vysvětlení, že při šetření o svém vzdělání dotazovaní nevypovídají pravdivě, jde tedy spíše o chybu v rámci šetření.

Na rozdíl od kategorií obyvatel s vyšším stupněm vzdělání se míra nezaměstnanosti nekvalifikované pracovní síly v průběhu času zvyšuje, což je způsobeno výrazným úbytkem počtu ekonomicky aktivních obyvatel se základním vzděláním a bez vzdělání a celkovým vzrůstem vzdělanosti populace, který se projevil od data sčítání.

Je zřejmé, že nejvyšší míru nezaměstnanosti by vykazala skupina obyvatel bez vzdělání, resp. bez dokončené základní školy. Při malých absolutních číslech v rámci VŠPS lze při sledování této skupiny vycházet pouze ze sčítání v roce 1991, které však v tomto ohledu poskytuje v případě některých okresů zjevně chybné údaje. Např. počet ekonomicky aktivních obyvatel bez vzdělání (včetně nezjištěných) za okres Kladno je přibližně 5x nižší než počet nezaměstnaných této kategorie registrovaných na úřadě práce v následujících letech.

Již v případě vyučených obyvatel míra nezaměstnanosti prudce klesá (na úrovni republiky činila koncem roku 1995 jen 3,4 %), i když podíl této skupiny na celkovém počtu nezaměstnaných je značný (42 %). Regionální rozdíly nejsou příliš významné, nejvyšší úroveň nezaměstnanosti vykazují okresy s hospodářskou základnou deformovanou předimenzovaným těžkým průmyslem v severních Čechách a na severní Moravě (nikde však nedosahuje ani 10 %).

Specifická nezaměstnanost obyvatel s vyšším, tj. středoškolským a vysokoškolským vzděláním je nízká (méně než 2 %, resp. 0,5 %). Regionální rozdíly na této úrovni míry nezaměstnanosti nemohou být příliš významné, pouze v problémových okresech severních Čech se míra nezaměstnanosti obyvatel se středoškolským vzděláním blíží 5 %. Pravidlem je poněkud vyšší míra nezaměstnanosti ekonomicky aktivních obyvatel s úplným středním všeobecným vzděláním než v případě práceschopných obyvatel s úplným středním odborným vzděláním. Podle některých zdrojů (Hálek 1995) patří také absolventi gymnázií ke skupinám na trhu práce hůře umístitelným.

Nezaměstnanost tradičně více postihuje dělníky a méně kvalifikovanou pracovní sílu. V současnosti tvoří dělníci téměř 70 % všech nezaměstnaných (68 % na konci roku 1995), přičemž jejich podíl na celkovém počtu nezaměstnaných se v čase pomalu, ale neustále zvyšuje, což vzhledem k předimenzované výrobní sféře a postupující restrukturalizaci hospodářství není nic překvapivého. Nejvyšší podíl nezaměstnaných dělníků se vyskytuje v nejprůmyslovějších oblastech a zároveň v okresech s vyšší koncentrací méně vzdělané populace: Louny (83 %), Karviná (81 %), Sokolov (80,5 %), Chomutov, Český Krumlov a Bruntál.

Zcela jiná je situace v Praze, kde je pociťován nedostatek řady dělnických profesí (dělníci tvoří v současnosti méně než 40 % nezaměstnaných a v roce 1994 to bylo dokonce jen 20 %). Také v dalších velkých městech jako je Hradec Králové, Pardubice, Brno, ale poněkud překvapivě i v okrese Nymburk a Děčín na ně na přelomu roku 1995 a 1996 připadalo méně než polovina nezaměstnaných.

Nezaměstnanost Romů

Romové sice představují patrně nejrizikovější skupinu obyvatel na trhu práce, ale nelze říci, že by zásadně zvyšovali celkovou míru nezaměstnanosti. I když úplné údaje o počtu nezaměstnaných Romů za všechny okresy nejsou k dispozici (údaje nejsou povinně sledovány), lze z těch disponibilních odhadnout, že podíl Romů na průměrné míře nezaměstnanosti České republiky se pohybuje kolem 10 % (na Slovensku pak kolem 15 %). Regionální rozdíly jsou ovšem veliké. Romové představují více než třetinu všech nezaměstnaných okrese Sokolov (37 % koncem roku 1995) a více než 25 % v dalších okresech severních Čech (Ústí nad Labem., Most a Chomutov), ale také v Brně. Pro Kladno a Ostravu nejsou údaje k dispozici, ale lze předpokládat, že tyto okresy budou vykazovat srovnatelné hodnoty. Na základě dat o nezaměstnanosti mladých lidí a obyvatel bez kvalifikace lze také předpokládat, že většina mladých Romů a Romů bez vzdělání, resp. s nedokončeným vzděláním je v uvedených okresech bez práce. Nutno ovšem podotknout, že značná část z nich o skutečnou práci nemá zájem. Přestože nejsou k dispozici ani přesné údaje o počtu ekonomicky aktivních Romů, jejich míra nezaměstnanosti se odhaduje na 25 %, přičemž většina z nich je nezaměstnána dlouhodobě (Sirovátka, Rezníček 1996).

Nezaměstnanost obyvatel se změněnou pracovní schopností

Specifický problém představuje nezaměstnanost osob se změněnou pracovní schopností (převážně invalidů), kteří v celorepublikovém průměru tvoří 15 % celkového počtu nezaměstnaných. Míra nezaměstnanosti této skupiny obyvatel, která by měla být zákonem chráněna, se pohybuje kolem stejné hodnoty (Sirovátka 1996). I když regionální (meziokresní) rozdíly nejsou významné, lze přece jen vystopovat, že vyšší podíl tvoří zdravotně postižení občané v okresech s celkově nižší až zanedbatelnou mírou nezaměstnanosti (Praha-západ 34 %, Domažlice, Jindřichův Hradec, Uherské Hradiště), tj. tam, kde pro zdravého člověka není problém získat zaměstnání, resp. vyvíjet soukromopodnikatelskou aktivitu.

Závěr

Nezaměstnanost nepředstavuje v České republice v současnosti vážný problém. Stav, při kterém se míra nezaměstnanosti pohybuje pod hranicí 3 až 5 % je ve vyspělých zemích považován za plnou zaměstnanost. Dokonce se tato výše (3 – 5 %) ztotožňuje s tou částí práceschopného obyvatelstva, která o skutečnou práci nejeví zájem. Vzhledem k tomu, že nejvyšší úroveň nezaměstnanosti se vyskytuje v oblastech s vyšším podílem méně vzdělané a flexibilní populace, které obvykle charakterizuje právě zvýšený podíl dobrovolně nepracujících, nelze ani o těchto oblastech hovořit – co se týče míry nezaměstnanosti – jako o regionech problémových. A to přesto, že z řady jiných důvodů tyto regiony problémové oblasti skutečně reprezentují (Kostecký 1994).

V tomto světle a u vědomí situace v okolních zemích lze s určitou rezervou za problémové považovat jen některé skupiny ekonomicky aktivního obyvatelstva a to ještě jen v některých regionech. Jedná se o následující skupiny: ekonomicky aktivní obyvatelstvo ve věku 15 – 19 let, obyvatelstvo bez kvalifi-

kace (se základním vzděláním a bez vzdělání) a osoby se změněnou pracovní schopností. Z hlediska regionálního pak za problémové – zejména perspektivně – můžeme považovat pouze regiony pánevních okresů severních Čech (včetně Děčína) a Ostravska, resp. periferní severní Moravy.

I když míra nezaměstnanosti nejmladší věkové skupiny na trhu práce (kolem 20 % a více), kterou uvedené oblasti vykazují, se může zdát vysoká, je nutné si uvědomit, že již následující početně mnohem silnější věková skupina 20 – 24 let vykazuje míru nezaměstnanosti srovnatelnou s celkovou (obecnou) mírou nezaměstnanosti (kolem 3 %). Mladí lidé jsou tedy nezaměstnaní vesměs po krátkou dobu – přechodně. Problémy nastávají tam, kde se dlouhodobá nezaměstnanost stále reprodukuje a její délka prodlužuje.

I když nezaměstnanost žen je významně vyšší než v případě mužů, vzhledem ke struktuře průmyslové základny a zmíněné restrukturalizaci, a stejně tak vzhledem k relativně stále dobrým podmínkám rozvoje terciární sféry, není příliš pravděpodobné velké prohlubování diferencí mezi pohlavími. Ženy však budou – za situace neexistence trhu s byty – patrně stále více limitovány nižší pracovní mobilitou z důvodů péče o děti.

Tradičně všude na světě trpí nejvyšší nezaměstnaností lidé bez kvalifikace a bez vzdělání. Vzhledem k tomu, že se jejich počet i podíl od data sčítání významně snížil, musí se míra nezaměstnanosti této skupiny obyvatel zákonitě zvyšovat. Regionálně se oblasti (okresy), které vykazují nejvyšší míru nezaměstnanosti obyvatel s nejnižším vzděláním, kryjí s oblastmi zvýšeného podílu nepůvodní a romské populace (oblasti dosídlené po odsunu Němců). Se zvyšující se kvalifikací a vzděláním klesá míra nezaměstnanosti, což platí zejména pro problémové regiony.

Vzhledem k nízkému podílu dlouhodobě nezaměstnaných na celkovém počtu nezaměstnaných lze předpokládat, že většinu dlouhodobě nezaměstnaných občanů, představují osoby nejhůře umístitelné na trhu práce (vesměs invalidé a jinak handicapovaní občané, případně ženy s malými dětmi) a osoby, které ve skutečnosti nejví o práci zájem.

Regionální difference míry nezaměstnanosti uvedených skupin ekonomicky aktivních obyvatel jsou značné, největší pak u nejmladších osob (čerstvých absolventů základních škol a učilišť) a osob s nejnižším vzděláním. Výjimku představují osoby se změněnou pracovní schopností, které jsou nezaměstnaností postiženy plošně. K velkým diferencím na úrovni okresů přispívá nízká mobilita pracovní síly způsobená nedostatkem bytů. Ten ve smyslu vyšší míry nezaměstnanosti ovlivňuje nejvíce právě sledované skupiny osob – mladé lidi, ženy s malými dětmi a invalidy. Regionální variabilita většiny charakteristik nezaměstnanosti se dlouhodobě spíše zvětšuje nebo alespoň udržuje, přestože dochází k poklesu celkové míry nezaměstnanosti i některých specifických měr. Tento jev však způsobuje zejména zvyšování počtu okresů se zanedbatelnou nezaměstnaností.

Literatura:

- BARANCOVÁ, H. (1993): Problémy dlhodobej nezamestnanosti – nová sociálna otázka. *Práce a mzda*, č. 12-13.
- HÁJEK, M. a kol. (1995): *A Macroeconomic Analysis of the Czech Economy (1990-1994)*. Praha, Česká národní banka, Institut ekonomie.
- HÁLEK, I. (1995): Vyučení hledají zaměstnání. *Národní hospodářství*, č. 10.
- HOLUB, A. (1994): Vzestup nezaměstnanosti ve světové ekonomice a tzv. český paradox. *Politická ekonomie*, č. 6, s. 762-772.

- KALINOVÁ, L. (1995): Regionální problémy nezaměstnanosti mládeže. Mládež, společnost, stát, č. 3.
- KOSTELECKÝ, T. (1994): Regionální diferenciace sociálních problémů v České republice. Sociologický ústav AV ČR.
- LEITMANOVÁ, I. (1995): Nezaměstnanost a její souvislosti. Práce a mzda, č. 10.
- MAREŠ, P., RABUŠIC, L. (1994): Nezaměstnanost v České republice na počátku devadesátých let v regionálním pohledu. Politická ekonomie, č. 4, s. 475-498.
- MATOUŠKOVÁ, M., MEJSTRÍK, B., MAKALOUŠ, I. (1994): Výběrové šetření pracovních sil v České republice. Statistika 5, ČSÚ, Praha, s. 193-203.
- MEJSTRÍK, B. (1995): Výsledky výběrového šetření pracovních sil v České republice. Statistika 8-9, ČSÚ, Praha, s. 368-384.
- MOŽNÝ, I. (1994): Pokus o mimoekonomické vysvětlení současné plné zaměstnanosti v České republice. Sociologický časopis, č. 4, s. 463-473.
- RABUŠIC, L., MAREŠ, P. (1994): Regionální nezaměstnanost v České republice. Závěrečná zpráva "Research Support Scheme of the Central European University in Prague", Brno.
- RIEVAJOVÁ, E. (1995): Typy nezaměstnanosti a měření nezaměstnanosti. Práce a mzda, č. 3.
- SIROVÁTKA, T. (1996): K úloze a perspektivám politiky pracovního trhu v České republice. Politická ekonomie, č. 1, s. 25-36.
- ŠVEJNAR, J., TERRELL, K., MUNICH, D., STRAPEC, M. (1994): Explaining Unemployment Dynamics in the Czech and Slovak Republics. CERGE-EI (working paper 60), Praha.
- TOMEŠ, J. (1996): Vývoj regionálních rozdílů v nezaměstnanosti jako indikátor transformačních změn. In: Hampl, M. (ed): Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice. PpF UK, Praha, s. 255-301.
- VITURKA, M. (1995): Základní faktory diferenciace regionálních pracovních trhů v ČR. Cahiers du CeFRes, No. 9, Území v procesu změn, s. 29-40.
- VODIČKA, J., WEIGL, J., JANÁČEK, K. (1994): Proč je naše míra nezaměstnanosti tak nízká? Česká společnost ekonomická, Praha.

Statistické zdroje:

1. Analýza vývoje zaměstnanosti a nezaměstnanosti v roce 1995, Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, Praha, 1996.
2. Bezrobocie rejestrowane w Polsce I – IV kwartał 1995. GUS, Warszawa 1996.
3. Ekonomická aktivita, zaměstnanost a nezaměstnanost v České republice v letech 1990 – 1993. Zprávy a rozborů, ČSÚ, Praha, 1994.
4. The growing problem of long-term unemployment. Employment in Europe. Employment observatory, Central & Eastern Europe, No. 8 November 1995, EC, Brussels.
5. Czech republic 1996 OECD survey. OECD 1996, Paris.
6. Unemployment in the regions of the European Union in 1994. Statistics in Focus, Regions 1995, No. 2, Eurostat, Luxembourg.
7. Zaměstnanost a nezaměstnanost v České republice podle výsledků výběrového šetření pracovních sil. Prosinec až únor 1993, 1994 a 1995, ČSÚ, Praha.
8. Uchazeči o zaměstnání a volná pracovní místa. Měsíční a čtvrtletní statistiky Ministerstva práce a sociálních věcí. 1991-1996, Praha.

Summary

SPECIFIC UNEMPLOYMENT IN REGIONAL COMPARISON

Regional variations of specific unemployment, unlike the general unemployment rate, have been so far largely ignored by most geographers.

Comparison of data from two different sources – labour force surveys (ILO definition) and labour offices (registered unemployment) is the base for analysing regional disparities and development of specific unemployment rates.

Women's unemployment rate is two to three times higher than men's unemployment rate. Regional disparities of women's unemployment rate, however, are lower than that of men. Women are affected by the unemployment more generally.

Young people under 20 (25) years respectively represent a vulnerable group on the labour market. Regional differences (by districts) are significant. High unemployment rate (over 20 %) of young people has been recorded in declining industrial districts with less qualified population, social problems and generally high structural unemployment.

The part of population with primary education only or without education shows the highest unemployment rate. In some regions almost one half of such people have no job. Gypsies prevail within them; they represent the most problematic group on the labour market.

Gypsies and other persons with limited mobility and limited chances to get a job (disabled, women looking after small children) are also most affected by long-term unemployment.

Significant regional disparities of specific unemployment rate represent a typical feature of unemployment in the Czech Republic. They indicate regions where social problems already exist or can occur in future.

Fig. 1 – General unemployment rate. Estimate based on a periodic labour force survey (December 31, 1995).

Fig. 2 – Women's unemployment rate. Estimate based on a periodic labour force survey (December 31, 1995).

Fig. 3 – Unemployment rate of economically active population, age group 15-19 years. Source: Labour offices, December 31, 1995.

Fig. 4 – Unemployment rate of economically active population, age group 15-24 years. Source: Labour offices, December 31, 1995.

Fig. 5 – Long-term unemployment and general unemployment. Axis x – general unemployment (in %; source: labour offices); axis y – percentage of people unemployed more than one year from all unemployed.

Fig. 6 – Long-term unemployment and educational level. Axis x – unemployment rate of economically active population with primary education only and with no education (in %); axis y – percentage of people unemployed more than one year from all unemployed.

Fig. 7 – Long-term unemployment – percentage of people unemployed more than one year from all unemployed. Source: Labour offices, December 31, 1995.

Fig. 8 – Unemployment rate of economically active population with primary education only and with no education. Source: Labour offices, December 1995.

(Pracoviště autora: Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, Na Slupi 14, 128 00 Praha 2.)

Do redakce došlo 6. 9. 1996

Lektorovali Jiří Blažek a Libor Krajíček